

Localitate de colonizare primară ¹, atestată documentar în 1213 ², Prejmerul, este așezat la 16 km de fostul punct de vamă, pe drumul comercial ce lega Brașovul de Țara Românească, prin pasul Buzăului.

Importanța strategică a așezării sale la limita de est a zonei de colonizare săsească, în apropierea fostei granițe, a avut o influență negativă asupra dezvoltării localității datorită frecvențelor năvăliri, însoțite de nelipsite jafuri și incendii; cronica localității ³ relatează că Prejmerul a fost, până la mijlocul secolului XIX, incendiat total de circa 50 de ori, aceeași sursă notând și marile sume de bani pe care comunitatea a trebuit adesea să le plătească pentru a evita jaful (de exemplu, 2000 de florini plătiți în 1848 ofițerilor lui Kossuth ⁴; la toate acestea se adaugă obligativitatea de a întreține garnizoana ce rezida în localitate ⁵.

Aceeași influență negativă este datorată și așezării la granița între pământul regal și posesiunile nobiliare - sursă neîntreruptă de conflicte, în special cu familiile Beldi din Budila (Bodola) și Thiess din Teliu (Kreuzburg) ⁶, care au avut reședințe în Prejmer până spre sfârșitul

secolului XVII; aceste conflicte s-au încheiat abia în 1861 și au impus comunității plata unei mari sume de bani ⁷.

După alungarea, în 1225, a ordinelor cavalierești din Țara Bârsei, localitatea trece sub patronajul călugărilor cistercieni de la Cârța (Kerz); ambele stăpâniri au influențat puternic așezarea, primilor datorându-li-se un plus de importanță acordată localității ca sediu de scaun, iar călugării cistercieni au fost - conform literaturii de specialitate ⁸ - cei care au construit actuala biserică evanghelică în forma originală, păstrată aproape fără schimbări. În 1377 trece sub jurisdicția Brașovului ⁹. Obține de timpuriu dreptul de a ține târg, posedă "jus gladii" sub controlul magistraturii brașovene, are dreptul de a-și alege liber reprezentanții ¹⁰.

Alte câteva date din istoria localității, cu influență asupra evoluției acesteia și a teritoriului aparținător, sunt:

- 1753 - reșezarea hotarelor, Prejmerul pierde o parte din teritoriu în folosul Brașovului (pășunea Buzăul Mic) ¹¹
- 1774 - au fost vândute locuitorilor terenurile agricole de pe rândurile 6-10, a căror folosință se trăgea la sorți până la acea dată, fiind distrusă lotizarea istorică ¹²
- 1825 - amenajarea "șoselei noi", comerciale, direct la Brașov ¹³
- 1838 - amenajarea drumului spre Teliu ¹⁴
- 1876 - amenajarea șoselei noi la Buzău, prin Teliu ¹⁵
- 1899-1904 - comasarea, producând distrugerea parțială a parcelărilor istorice ¹⁶
- 1890-1892 - introducerea telegrafului,

* Exprimăm grațitudinea noastră domnului pastor Johann Orendi, preotului ortodox Popescu și tuturor locuitorilor care au colaborat. Mulțumiri deosebite doamnei Hermine Văsarhelyi, doamnei Rosi Thieser, domnului Georg Schiel pentru informațiile utile și bogate pe care le-au furnizat, precum și fraților Teutsch și doamnei Rosa Feltes pentru fotografiile vechi pe care ni le-au pus la dispoziție.

¹ Thomas Năgler, *Așezarea sașilor în Transilvania. Studii*, Ed. Kriterion, București, 1981, p.195; *Die Siebenbürger Sachsen, Lexikon*, Kraft Verlag, 1993, p.517 (în continuare, *Lexikon*).

² *Lexikon*, p.517.

³ *Cronica comunei Prejmer după un manuscris al pastorului Thomas Tartler din Prejmer de la anul 1750 și continuat de alți pastori evanghelici* (tradusă de preotul Ioan Ludu din Prejmer), în "Țara Bârsei", an VII, septembrie-octombrie 1935, No 5, p.476 (în continuare, *Cronica*); Heinrich Zillich, *Aus der Chronik von Tartlau*, în "Kalendar des siebenbürger Volksfreundes", 1940, p.78-84.

⁴ *Cronica*, în "Țara Bârsei", an VIII, iulie-august 1936, No 4, p.335.

⁵ J.R. Bünker, *Das siebenbürgisch-sächsisches Bauernhaus*, în "Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien", an XXIX (1899), p.223.

⁶ *Cronica*, în "Țara Bârsei", an IV, ianuarie-februarie 1932, No. 1, p.53; 59; an IV, noiembrie-decembrie 1932, No 6, p.527-528.

⁷ *Cronica*, în "Țara Bârsei", an VIII, iulie-august 1936, No 4, p.334; Heinrich Zillich, *Aus der Chronik von Tartlau*.

⁸ Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, Ed. Academiei, București, 1959.

⁹ *Cronica*, în "Țara Bârsei", an IV, ianuarie-februarie 1932, No 1, p.58; fișa D.M.I. VIII/148.

¹⁰ Heinrich Zillich, *Aus der Chronik von Tartlau*; *Cronica*, în "Țara Bârsei", an IV, ianuarie-februarie 1932, No 1, p.58.

¹¹ *Cronica*, în "Țara Bârsei", an IV, ianuarie-februarie 1932, No 1, p.35.

¹² *Cronica*, în "Țara Bârsei", an VIII, iulie-august 1936, No 4, p.328-329.

¹³ *Idem*, p.333.

¹⁴ *Idem*, p.334.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Idem*, p.333.

construirea căii ferate spre Sf. Gheorghe și a gării¹⁷

- 1905-1906 - ample lucrări de desecare, precedate de lucrări similare, în 1789 în Lunca Călnicului și 1878 în fânețe¹⁸. Acestea au ca rezultat transformarea pajiștilor în teren arabil, ca și apariția unei rețele de canale în vatra satului și pe terenurile mlăștinoase din jur, canale întreținute de comunitate sub conducerea unui maistru comunal; se păstrează fragmentar pe străzile Broaștei, Morii, canalul uzinei electrice.

Influențelor negative datorate evenimen-telor istorice și așezării geografice li se adaugă alte întâmplări nefaste, de exemplu, în epidemia de ciumă din 1718 mor în Prejmer 1781 locuitori, 188 gospodării, dintr-un total de circa 300, rămânând nelocuite, situație ce persista spre sfârșitul secolului XVIII¹⁹.

Perioadele de relativă liniște de la sfârșitul secolului XVIII sau de prosperitate economică după 1860 și la începutul secolului XX, datorită modernizării agriculturii, se reflectă în dezvoltarea localității printr-o intensă activitate constructivă, majoritatea obiectelor inventariate aparținând acestor intervale.

Geografic, satul este așezat în depresiunea Bârsei, într-o zonă plată, mlăștinoasă la circa 10 km nord de Munții Întorsurii, vârful Pilișca (Tartlauer Koppe sau Hohe Koppe - 1222 m) aflându-se pe fostul teritoriu al localității, și la 5 km sud de valea Oltului, în apropierea a doi afluenți ai acestuia - Schwarzwasserbach (Râul Negru) și Târlung. Are legături directe, pe șosea și cale ferată, cu Brașov și Sf. Gheorghe (circa 18 km) și, prin pasul Buzău, cu Țara Românească. Cu excepția Hărmanului (Honigberg), situat la 7 km vest, este înconjurat de sate românești și secuiești, hotarele fiind elemente naturale, dublate de pietre de hotar: pădure spre Hărman, Râul Negru și Olt spre Chichiș (Kökös) și Băcel (Kökösbacstelek), Târlungul spre Teliu și drumul spre Șapte Sate (Săcele) - ca hotar spre Cărpiniș (Kerpenyes). Din suprafața totală de circa 7000 ha a localității la 1933, aproximativ 6% era ocupată de vatra satului, aproximativ 3% de grădini și livezi; terenul arabil situat la nord, între Râul Negru și Olt, și la est, până la podul Târlungului și Zizin (Zajzon), ocupa circa 50%, jumătate fiind obținut prin desecări; fânețele din nordul localității ocupau 10% din teritoriu, iar pajiștile spre sud-est circa 17%; pădurile, ce se întindeau inițial

până la Vama Buzăului și Tartlauer Koppe, ocupând circa 250 ha²⁰. Terenul arabil era organizat în 11 "rânduri", pe cele depărtate aflându-se sălașe cu șuri. Grădinile de legume - în special varză -, în afara celor din curte, în spatele șurilor, se aflau în Grindul Morii Mare, Grindul Morii Mic și pe locul ulițelor Nouă și "Cracul Izmenelor".

Ocupațiile principale au fost agricultura (cereale, cartofi), creșterea vitelor, exploatarea lemnului, iar până la apariția fabricii de zahăr, albinăritul (1885 - 500 stupi)²¹. Ca târg, aveam un mare număr de meșteșugari, circa 90 la începutul secolului XX²², breslele depinzând, ca organizare, de cele similare din Brașov; tot în legătură cu târgul se află dezvoltarea comerțului, în a doua jumătate a secolului XIX apărând și primele fabricuțe - cea de spirt și drojdie de bere a lui Neustädter, situată pe locul unei foste mori comunale, cea de brânzeturi și lăptărie a cehului Dermitschek și cea de postav, apărută pe locul fostei mori a bisericii evanghelice (transformată în fabrică de hârtie din paie).

Aspectul istoric al localității este influențat de folosirea materialelor de construcție aflate sau obținute la fața locului: piatră de carieră (Teliu) sau râu (Târlung), cărămidă pentru pereți, lemn pentru tavane pivniță, încăperi și șarpantă, țigle pentru acoperiș. Cărămida și varul erau preparate lângă actuala gară. Deși obligativitatea folosirii pietrei și cărămidii fusese instituită încă la jumătatea secolului XVIII, în 1854 erau în Prejmer 328 case de piatră și 210 case de lemn²³ (în special în cartierul românesc). Materialele de construcție pot fi elemente de datare, piatra predominând la ziduri pivniță și pereți în a doua jumătate a secolului XVIII - prima treime a secolului XIX, după această perioadă fiind folosită în amestec cu cărămidă, aceasta din urmă predominând spre sfârșitul secolului XIX. Stejarul este folosit până spre 1860, după această dată fiind utilizate rășinoasele. Piatra fățuită este folosită pentru soclu la sfârșitul secolului XIX - începutul secolului XX. Foarte importantă pentru aspectul satului este situarea apelor freatice foarte aproape de suprafață, determinând construirea pivnițelor la nivelul solului, locuințele având, astfel, aparent două niveluri.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Idem, p.331, 333; an VII, septembrie-octombrie 1935, No 5, p.481.

¹⁹ Cronica, în "Țara Bârsei", an VIII, mai-iunie 1936, No 3, p.256.

²⁰ Heinrich Wachner, *Kronstädter Heimat-und Wanderbuch*, Aldus Verlag, Kronstadt, 1994, p.58, 302.

²¹ *Das Burzenland*, Herausgegeben von Erich Jekelius, Verlag Burzenlander säch. Museum, Kronstadt, V/1 *Wirtschaftsgeschichte des Burzenlandes*, 1929, p.197.

²² Heinrich Wachner, *Kronstädter Heimat-und Wanderbuch*, p.52.

²³ *Das Burzenland*, IV/1 *Die Dörfer des Burzenlandes*, 1929, p.227.

Ca structură, satul este format dintr-o rețea principală de ulițe axate N-S, paralele față de piața centrală ²⁴, și o uliță E-V ce asigură ieșirea din localitate spre Buzău și Brașov ²⁵. O rețea secundară de ulicioare ²⁶ face legătura între piață și ulițele principale; în extremitatea S a localității se află ulița Românilor (actuala Mihai Viteazul), axată E-V.

Este o așezare compactă, cu parcelare istorică bine păstrată - parcele de forme dreptunghiulare, cu lățimi de 15 m și lungimi variind între 40-100 m, cu fronturi continue de locuințe așezate cu latura scurtă la limita la stradă a parcelei, două niveluri, două axe și acoperiș în două ape cu pinion turtit. (fig. 5). Ulițele au carosabil de pământ (excepție Langgasse, Steinreg și Göllnergasse, care sunt asfaltate). Carosabilul este mărginit de rigole adânci și largi spații înierbate (circa 10-15 m). O particularitate a localității sunt canalele păstrate încă pe străzile Broaștei, Morii, Unghi, locurile de clătit rufe pe străzile Izvoarelor și Grün, izvoarele amenajate pentru apă de băut de pe Grün, răspândite în perioada interbelică în toate localitatea (foto 6).

Punctul de greutate al așezării îl constituie piața. Forma inițială - dreptunghi axat N-S - poate fi ușor identificată prin diferența între formele regulate ale parcelelor medievale și structura îngrămădită, cu parcele neregulate ale clădirilor ce formează laturile pieței actuale. Ocuparea progresivă a pieței este în legătură cu pierderea importanței defensive a cetății, urmată de desecarea și colmatarea șanțurilor de apă (1798, 1839, 1868, 1889) ²⁷ ce o înconjurau; la sfârșitul secolului XVIII au fost ocupate laturile de NE, E și V ale pieței, în perioada 1850-1875 fiind construite clădirile din partea de S a actualei piețe. În prezent, piața are formă de T, cu axa lungă N-S. Spațiul pieței a fost, până la sfârșitul perioadei interbelice, locul târgului săptămânal.

²⁴ Neugasse (Nouă), Kröteneck (Broaștei) având, în continuare, după intersecția cu Kronergasse, Äschergasse (Cenușii), Stephan Ludwig Roth (Pharregässchen), Mühlgasse (Morii) și, în continuarea acestora, după intersecția cu Steinreg (Pietrei) - Göllnergasse.

²⁵ La V de piață, spre Brașov, se extinde Kronergasse, iar la E de piață, spre Mühlgasse - Steinreg.

²⁶ De la N la S

- pe partea V - Izvoarelor (denumire actuală) - Beim Leichbrunnen sau Zinzgasse (- gässchen); Cetății (denumire actuală) - Elzgässchen sau Hinter der Kirche; Școlii (denumire actuală) - Beim Grün Toni sau Tonigässchen; Magazinului (denumire actuală) - Beim Rosch sau Roschgässchen

- pe partea E - Das Grün (în continuarea străzii Cetății); Mică (denumire actuală) - Schulgasse (- gässchen); Pompierilor (denumire actuală) - Schulwinkel

²⁷ *Cronica*, în "Țara Bârsei", an VIII, iulie-august 1936, No 4, p.332-334.

Nucleul satului s-a constituit în jurul pieței și bisericii evanghelice, pe străzile Cenușii, Broaștei, Morii, fiind delimitat de un zid de apărare de formă rectangulară ce exista la sfârșitul secolului XVI și era prevăzut cu cinci porți pentru cele cinci ulițe principale ²⁸: Krönertor, Göllnertor, cele la străzile Lungă, Morii și Cenușii. Spre sfârșitul secolului XVIII, satul atinge limitele vetrei inițiale, în 1779 fiind deschisă ulița Nouă ²⁹ și, la puțin timp, ulița Lunguță ³⁰, pe locul grădinilor de varză ale comunității; la mijlocul secolului XIX este deschisă ulița Stephan Ludwig Roth, pe locul livezii parohiale evanghelice; după primul război mondial, prin împrumutări și desecări, satul se extinde la N, dincolo de Valea Țiganului, în 1925, în Grindul Morii Mare - 1928 și grindul Morii Mic - în perioada 1920-1930. La S, în "cartier", primele case apar la 1830, marea majoritate fiind construite după 1960 de coloniști strămutați în Prejmer în perioada 1945-1958 ³¹.

Satul era împărțit pe cartiere, pe criterii etnice, această împărțire fiind respectată până la începutul migrații masive a sașilor. Cartierul sășesc se întindea pe ulițele Nouă, parțial "Cracul Izmenelor", Cenușii, Broaștei, Lungă, Morii, Göllnergasse. Cartierul românesc, așezat inițial în jurul bisericii ortodoxe și pe actuala stradă Mihai Viteazul, s-a extins în Grindul Morii Mare și Grindul Morii Mic și la capătul de N al străzii Lungi. Cartierul țigănesc se afla și se află și în prezent la capătul N al uliței "Cracul Izmenelor".

La sfârșitul primului sfert al secolului XX, în jurul fabricii de postav este construită o colonie ce cuprindea cantină, farmacie, dispensar, clădiri tip pentru conducerea uzinei, funcționari și muncitori. O parte a acestor clădiri, construite în stil național, se păstrează în prezent printre blocurile din Lunca Călnicului ³² (foto 2).

²⁸ *Das Burzenland*, IV/1 *Die Dörfer des Burzenlandes*, p.152.

²⁹ *Cronica*, în "Țara Bârsei", an VIII, iulie-august 1936, No 4, p.329.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Coloniștii provin din satele din munții Întorsurii (Întorsura Buzăului, Sita Buzăului ș.a.)

³² În ajunul primului război mondial fusese proiectată de către arhitectul sîghîșorean Friedrich Balthes, în apropierea localității, o colonie - oraș-grădină -, teorie foarte modernă pentru epocă; proiectul fusese comandat de către Asociația acționarilor din Holzverkohlungsindustrie din Constantz. Datorită distrugerii parțiale a coloniei din jurul fabricii de postav, nu se poate identifica în ce măsură aceasta corespunde proiectului lui Fiedrich Balthes; ca stil arhitectural, colonia acestuia își propunea să fie o sinteză între Jugendstil și arhitectura rurală săsească (Karl Scheiner, *Neu-Tartlau und der deutsche Volkstil in Siebenbürgen*, Druck, und Verlag Jos. Drotless, Hermannstadt, [1917]).

Clădirile reprezentative ale celor două etnii importante ale localității sunt cele două biserici. Biserica evanghelică, așezată în piață, în centrul cartierului sășesc și devenită emblema a așezării, este un exemplar rar de biserică de plan în cruce greacă, construită la jumătatea secolului XIII în stil gotic timpuriu. Ca urmare a ordinului regal din 1427 de fortificare a Țării Bârsei și datorită poziției strategice a localității, la mijlocul secolului XV, biserica este înconjurată de un puternic zid de apărare de formă ovală, cu cinci turnuri decroșate, dublat de un zid-scut și șanțuri de apă și completat în secolele XVI-XVII de barbacana ce proteja intrarea de S, camere de provizii, locuință pentru preot, școală, fântâni, cimitir. Se constituie, astfel, cel mai puternic ansamblu fortificat din mediul rural din sud-estul Europei, cuprinzând multe elemente rare (barbacane) sau tipice (cel mai reprezentativ și vast exemplar al acelei rezolvări speciale a adăpostirii comunității, aflat

în stare originală bine păstrată - camerele de provizii). El a fost completat în secolul XVIII cu o serie de clădiri de folosință comună, dispuse la interior sau adosate exteriorului fortificației: primăria - deasupra gangului porții - 1791³³, școala și locuința învățătorului - 1774³⁴, casa clopotarului și notarului - 1791³⁵.

Deși își pierde, cu timpul, importanța defensivă, acest ansamblu continuă să constituie dominantă localității, concentrând în jur clădirile și spațiile cu funcțiuni spirituale, cele legate de administrația comunală și ale comunității, cele comerciale sau artisanale, cele legate de sport, loisir. Dispuse în spațiul pieței, ele contribuie, cu mici excepții, în mod decisiv la aspectul actual al acesteia, prin siluetă, amploare, program, diferite de ale clădirilor obișnuite ale localității. Clădirile legate de funcțiuni administrative sau spirituale sunt plasate în axa mică (E-V) a pieței, lângă biserică, iar clădirile comerciale în partea de S, pe axa lungă.

Școala, construită între 1846-1848 și dată în folosință în 1852, așezată pe latura de E a pieței, ansamblu de trei clădiri identice, cu două niveluri și curte comună, reprezintă o rezolvare

³³ *Cronica*, în "Țara Bârsei", an VIII, iulie-august 1936, No 4, p. 331.

³⁴ *Idem*, p. 329.

³⁵ *Idem*, p. 331.

1. Cetatea țărănească - barbacana

2. Cetatea țărănească (NV) și turnul bisericii evanghelice

individuală a programului de școală cu locuință pentru învățător destinată unui mare număr de copii și care nu eclipsează, prin masivitate, spațiul în care este plasată. În 1894, pe latura de N a pieței, este construit unicul gimnaziu din mediul rural din Țara Bârsei, clădire cu două niveluri și decorație clasicizantă, dominând piața în această zonă; clădirea preia și funcții de sport și loisir, aici aflându-se și sala comunală, sala de gimnastică și clubul tinerilor.

Semn al schimbărilor de după Marea Unire, se ridică în 1936, în colțul de NV al pieței, școala de stat a cărei fațadă în stil național contrastează cu clădirile din jur (același efect nedorit îl va avea, o dată terminată, biserica ortodoxă aflată în construcție în zona de protecție a ansamblului bisericii evanghelice și cetății țărănești). Spre sfârșitul secolului XIX, a fost ridicată, în latura de N a pieței, primăria, clădire fără valori arhitecturale deosebite. Lângă școala veche se afla remiza de pompieri (începutul secolului

XX), ale cărei calități arhitecturale contribuie la imaginea de ansamblu a pieței, conferindu-i caracterul de realizare deosebită pentru această funcțiune. Între școală și primărie se află casa predicatorului (nucleu 1794)³⁶, casa parohială evanghelică (nucleu 1775³⁷, aspectul actual 1876) și casa îngrijitorului casei parohiale evanghelice (nucleu ultimul sfert al secolului XVIII, renovată 1815), singura ce se detașează, prin amplasare și decorație, fiind casa parohială evanghelică. În apropierea lor se aflau baia publică și ștrandul (datând din anii '30 ai secolului XX, respectiv începutul secolului XX); deși modeste ca aspect, sunt semnificative pentru nivelul de civilizație al comunității³⁸.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Idem*, p.329.

³⁸ Tot în spațiul pieței se aflau și alte clădiri de folosință comună: de exemplu, în 1798, pe locul actualelor blocuri, a fost construită șura de zeciuală (*Cronica*, în "Țara

3. Cetatea țărănească - camere de provizii pe E

Grajdurile comunale, construcție tipică pentru gospodăriile model difuzate de Școala de agricultură de la Feldioara (Marienburg) la începutul secolului XX, se aflau lângă poarta Brașovului. Locul de dans în aer liber se afla lângă cetate, în aleea de castani amenajată în 1867³⁹. Un alt spațiu comun - cimitirul evanghelic - se află lângă Gölner, fiind menționat pe actualul amplasament la 1787⁴⁰, zidul înconjurător fiind construit din "banii zecilor", la 1837. Este un exemplar reprezentativ al organizării acestui tip de spațiu în Țara Bârsei⁴¹. Principalele clădiri cu destinație specială erau concentrate - cum deja s-a amintit - în spațiul sudic al pieței. În colțul de SV al acesteia se afla hanul, posesiune comunală, exemplar rar întâlnit de construcție cu această funcție în satele săsești studiate și a cărei decorație clasicizantă a fost alterată de transformări moderne. Celelalte spații comerciale din piață se găseau fie în clădiri construite special în acest scop (magazinul de unelte agricole și produse petroliere de la nr.64), fie, cel mai frecvent, în clădiri de tipul "locuință și spațiu comercial", cu două niveluri (spațiul comercial la parter, locuința proprietarului

la etaj); ridicate în perioada 1850-1870, ele contribuie, prin masivitatea siluetei și decorația fațadei, la aspectul aproape urban al pieței (nr.500, 502, 503 sau 59-63). O clădire cu destinație specială, păstrată în formă originală, este cazarma vămii, construită la 1823⁴² și având aspectul tipic pentru epocă și destinație;

Bârsei", an VIII, iulie-august 1936, No 4, p.332), transformată, mai târziu, în loc de depozitat materialele necesare reparațiilor canalelor de desecare; lângă remiza de pompieri, adosat șurei gospodăriei nr.18, se afla cântarul comunal, urma acoperișului acestuia putând fi observată și în prezent în peretele sus-amintitei șuri.

³⁹ *Cronica*, în "Țara Bârsei", an VIII, iulie-august 1936, No 4, p.334.

⁴⁰ *Idem*, p.330.

⁴¹ Alte clădiri de folosință publică, între timp dispărute, au fost șurile de zeciuală, aflate, se pare, în apropierea fiecărei porți de pătrundere în sat; *Cronica* amintește, de exemplu, de șura de lângă poarta Brașovului, iar în memoria locuitorilor stăruie amintirea șurii de lângă Gölner. Ca spațiu de folosință publică, în prezent dispărut, merită amintit locul de promenadă amenajat pe locul actualei piețe de zarzavat (locul fusese achiziționat, în 1888, de către comunitate, special în acest scop).

⁴² *Cronica*, în "Țara Bârsei", an VIII, iulie-august 1936, No 4, p. 332.

este așezată lângă grajdurile comunale, la poarta Brașovului⁴³.

La mijlocul distanței între producția artizanală și cea industrială se aflau cele câteva fabricuțe ale localității; fabrica de spirt și drojdie, cu complex de îngrășat vite, și lăptăria se aflau în colțul de NE al pieței inițiale, iar fabrica de postav la N de comună, la circa 2 km. Într-o proporție mai mare sau mai mică ele se dezvoltă ca ansambluri - spații de producție, clădiri administrative, locuințe ale conducerii și spații anexe (locuințe pentru muncitori și/sau funcționari). Spațiile de producție reiau în volume mari forme curențe în localitate, iar clădirile anexe, cu arhitectură de factură urbană, influențează aspectul așezării prin evoluția decoratiei. Un alt ansamblu proprietate a comunei este constituit de moară cu locuință pentru morar, uzină electrică și abator, construite la începutul secolului XX, concomitent cu lucrările de desecare, păstrând în parte dotări originare și contribuind la păstrarea climatului istoric al localității.

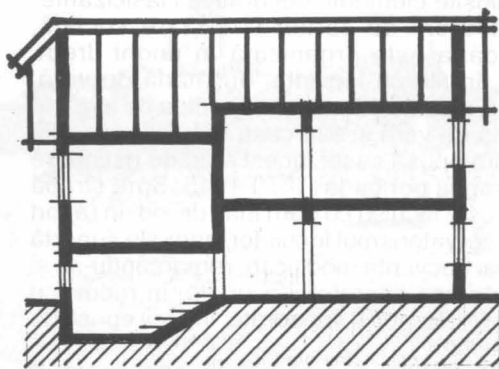
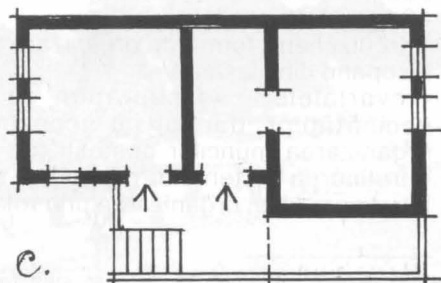
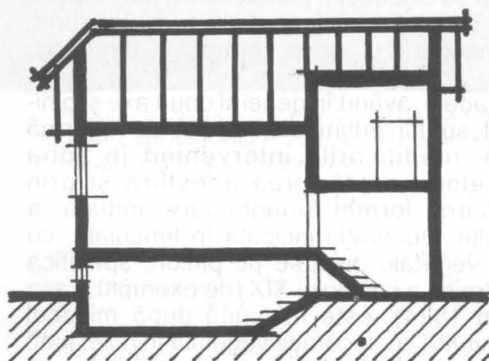
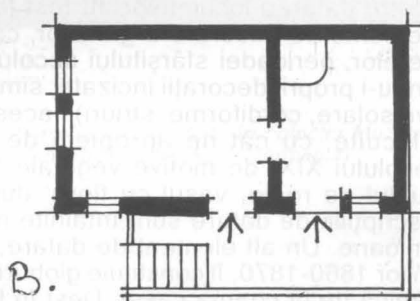
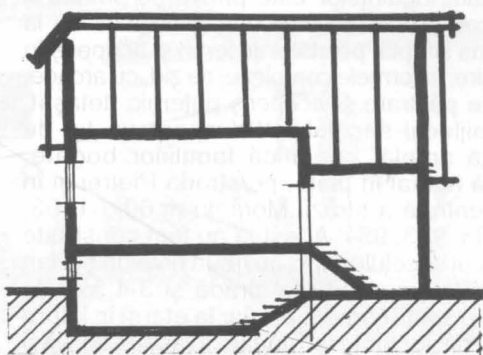
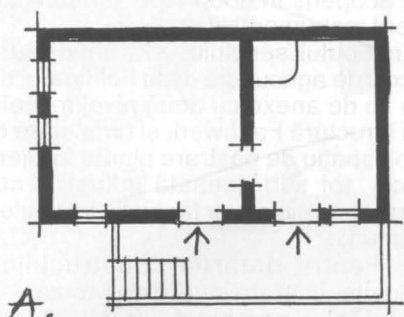
Ca și în cartierul săsesc, centrul cartierului românesc îl constituie biserica ortodoxă. Construită în 1769, cu plan triconc și turlă pe

pridvor, ea păstrează la interior și exterior pictură murală din ultima treime a secolului XVIII. În imediata sa apropiere a fost ridicată, în 1881⁴⁴, școala confesională care domină prin masivitatea siluetei cartierul românesc, contribuind, împreună cu biserica, la evocarea climatului istoric al localității.

Este o mare deosebire între caracterul aproape urban al zonei centrale a localității - piața - și caracterul rural al restului acesteia, legat de ocupațiile preponderent agrare ale locuitorilor, care determină organizarea locuinței și gospodăriei. Forma cea mai simplă de locuință identificată în localitate este cea cu pivniță la nivelul solului, deasupra căreia se află unica încăpere de locuit de mari dimensiuni (7 x 5 m); accesul la aceasta se face fie de pe pridvorul adosat laturii lungi la curte, fie din încăperea vetrei libere, situată la nivelul solului, în latura spre curte a casei (vezi plan și secțiune A). Case cu acest tip de plan - între care cele mai vechi sunt cele de la nr.50, 1003 și 1291, de pe străzile Pietrei, Morii, Göllnergasse, datate 1767, respectiv 1768 - constituie nucleul multor locuințe de pe străzile Morii, Pietrei, Lungi. Spre sfârșitul primei treimi a secolului XIX, încăperea vetrei este supraetajată pentru extinderea spațiului locuibil, accesul fiind de pe pridvor, adesea printr-un simplu plan înclinat (vezi plan și secțiune B). Spre mijlocul secolului XIX este imaginată o nouă soluție de extindere a spațiului locuibil prin adăugarea, la latura de la stradă a casei, a două încăperi dispuse pe două niveluri (vezi plan și secțiune C) și având drept consecință modificarea aspectului străzilor. Toate aceste tipuri de extindere sunt exprimate la exte-

⁴³ Alte clădiri cu destinație specială, aparținând comunității sau bisericii evanghelice, au fost moara de pe locul fabricii de spirt și drojdie de bere a lui Neustädter, moara construită în 1794 în "unghiul lui Köper", pe locul actualei fabrici de postav din Lunca Călnicului; în prima treime a secolului XIX, acestei ultime mori i-a fost adăugat un joagăr; exista și o a treia moară - "moara de mijloc" - al cărei amplasament nu a putut fi identificat. La capătul uliței Lungi exista la începutul secolului XIX un birt, aparținând, de asemenea, comunității evanghelice, amplasat, se pare, pe locul actualei crescătorii de porci din partea de N a localității; în 1868 au fost construite grajduri pentru îngrășat vitele, grajduri care aparțineau, de asemenea, comunității evanghelice (din cauza unei epidemii ele au fost arse).

⁴⁴ *Cronica*, în "Țara Bârsei", an VIII, iulie-august 1936, No 4, p.333.

Executate de arh. Cristian Brăcăcescu

rior prin variația volumelor acoperișului și sunt frecvente pe străzile Pietrei, Morii, Lungă, iar spre 1900 și pe strada Nouă.

Elementul care contribuie la varietatea aspectului locuințelor este pridvorul, putând fi identificate forme ce marchează evoluția de la platforma simplă, pe stâlpi de lemn și acoperiș în prelungire, la formele complexe, de zid, cu arcade, spații de păstrare și acoperiș puternic detașat. Spre mijlocul secolului XIX apare un tip de locuință amplă, specifică familiilor bogate, întâlnită numai în piață, pe strada Pietrei și în zona centrală a străzii Morii, la nr.60, 61, 63, 502, 503, 983, 984. Acestea au fost construite la mijlocul secolului XIX, au două niveluri și plan în L, cu latura scurtă la stradă și 3-4 axe; la parter au spații comerciale, iar la etaj și în latura spre curte locuințe și anexe. Casele de sași săraci, identificate în localitate, aparțin perioadei 1850-1880 (de exemplu, nr.462, 543); ele sunt case din cărămidă, cu parter, latura scurtă spre stradă, acoperiș două ape țigla cu pinion turtit, două încăperi cu acces comandat, direct din curte.

Fațadele, având în general două axe și pinion turtit, sunt în puține cazuri păstrate în formă inițială, modificările intervenind în zona ferestrelor, prin lărgirea acestora și prin schimbarea formei triunghiulare, inițială, a pinionului. Decorația incizată în tencuială, cu motive vegetale dispuse pe pinion, specifică primei treimi a secolului XIX (de exemplu, casa 568 din 1824), este înlocuită după mijlocul secolului XIX cu decorație vegetală în relief plat, dispusă deasupra deschiderilor și pe pinion, spre sfârșitul secolului XIX - începutul secolului XX fiind folosite elemente decorative clasicizante.

Indiferent de cartier sau stare socială, gospodăria este organizată în unghi drept, având, în filă cu locuința, bucătăria de vară, șopul, grajdurile, latura spre grădina de legume și livadă de vară și/sau casa bătrânilor se află pe latura opusă casei, acest mod de extindere fiind propriu perioadei 1870-1915. Spre stradă curtea este închisă cu gard înalt de zid. În raport cu conservatorismul locuinței, anexele suportă cele mai frecvente modificări, remarcându-se și prin mărimea suprafeței ocupate, în raport cu locuința. Ele pot fi încadrate în trei epoci de construcție:

- 1860 - 1880, caracterizată prin grajduri joase, cu poduri de fân cu lucarne cu acoperiș detașat și laterale tencuite; ele au acoperiș comun, cu compartimentarea subliniată de Feuergiebeln; șopurile au stâlpi octogonali din lemn, cu contravântuiri curbe în croșetă și cuie de lemn, iar șurile din zid, așezate pe toată lățimea curții, au trei

travee și înălțimi de până la 15 m; nu a putut fi determinat în ce măsură apariția și generalizarea acestui tip de anexe poate fi pusă în legătură cu Școala de agricultură de la Brașov. - sfârșitul secolului XIX, când anexele devin mai înalte, grinzile sunt simple, în T, lucarnele înalte, cu acoperiș în două ape, iar șurile, din zid, își pierd monumentalitatea

- începutul secolului XX, când, sub influența Școlii de agricultură de la Feldioara, se dezvoltă un tip de anexe cu două niveluri, cel superior - cu structură Fachwerk și umplutură cărămidă - fiind spațiu de păstrare plante furajere, cereale etc.; tot sub această influență curtea este pavată cu piatră, iar fântânile înlocuite cu pompe manuale ⁴⁵.

Pentru datarea construcțiilor au fost folosite, în afara izvoarelor scrise (*Cronica*) și a datărilor pe obiect - frecvente atât pentru locuințe, cât și pentru anexe -, elemente decorative și constructive. În afara celor menționate privind materialele de construcție, tipuri de plan și extindere, decorație fațadă, anexe, pentru datarea locuințelor au fost folosite și elemente de decorare a grinzilor, caracterul literelor, perioadele sfârșitului secolului XVIII fiindu-i proprii decorații incizate, simple (motive solare, cordiforme, striuri), acestea fiind înlocuite, cu cât ne apropiem de mijlocul secolului XIX, de motive vegetale (laleaua, fructul de rodie, vasul cu flori); după 1870 inscripțiile de datare sunt întâlnite numai pe pinioane. Un alt element de datare, specific anilor 1860-1870, îl constituie globurile de ceramică de la coama casei. Deși în literatura de specialitate ⁴⁶ sunt amintite, în Prejmer, case datate 1674, ele nu au putut fi identificate.

Ca forme de organizare socială sunt înregistrate în cartierul săsesc:

- 8 vecinătăți pe străzi
- Kreutzchen - formă de organizare pe vârste, începând din clasa a V-a.
- cvartalele - se suprapun ca teritoriu vecinătăților, dar au ca scop în special organizarea muncilor obștești (de exemplu, întreținerea sistemului de poduri și canale, întreținere ulițe, organizarea prin rotație a unui

⁴⁵ O dovadă a rapidității cu care sunt înlocuite sau modernizate anexele este faptul că șurile din lemn, cu acoperiș din paie, curenți în localitate la sfârșitul secolului XIX, conform studiilor de specialitate (J.R.Bünker, *Das siebenbürgisch-sächsische Bauernhaus*, p.223, ilustrația 91), nu numai că au dispărut cu desăvârșire, dar ele nu mai stăruie nici măcar în memoria celor mai bătrâni locuitori.

⁴⁶ *Das Burzenland, IV/1 Die Dörfer des Burzenlandes*, p.231.

5. Casele 13 (stânga) și 14 (dreapta) de pe Shulwinkel
(fotografie veche aflată în colecția Muzeului săsesc din
Gundelsheim/Neckar - Germania)

6. Piața (fotografie veche aflată în colecția Muzeului
săsesc din Gundelsheim/Neckar - Germania)

serviciu permanent (de pompieri): în fiecare cvartal trebuia să existe prin rotație 2-3 gospodării în care să fie pregătită o pereche de cai pentru intervenții urgente.

În campania 1995⁴⁷ au fost inventariate în Prejmer un număr de 286 clădiri și gospodării. Se constată că imaginea istorică bine păstrată a localității, determinată de numărul mare de monumente individuale, constituie, împreună cu situația topografică fără modificări, o zonă pentru care propunem valoarea de monument istoric. Această zonă cuprinde tot cartierul săsesc, cel românesc vechi și o parte din cel țigănesc. Se impune să fie păstrate, pe lângă autenticitatea materialelor și a tehnicilor constructive, a siluetei și a decorației exterioare ale clădirilor monument istoric, situația prezentă a rețelei de străzi, imaginea străzilor și a pieței, parcelarea istorică, ce constituie un document în care se manifestă caracteristicile localității în dezvoltarea istorică a acestora.

Delimitarea zonei protejate: de la capătul uliței Lungi la limita dintre gospodăriile 608/609, pe linia de fund a parcelelor 608-585, de aici în linie dreaptă până la linia de fund a parcelelor 463-453, de aici de-a lungul uliței Țigăniei până la capătul brațului estic al străzii "Cracul Izmenelor", apoi de-a lungul frontului V al uliței până la gospodăria 232, pe linia de delimitare dintre gospodăriile 232/233, care apoi se prelungește până la capătul brațului V al uliței "Cracul Izmenelor", lângă gara nouă, de aici se continuă pe linia de fund a parcelelor de pe strada Nouă până la strada Brașovului, trecând pe linia de fund a fostei cazărmi, și de aici pe linia de fund a parcelelor de pe strada Cenușii până la capătul S al acestei străzi; continuă apoi de-a lungul liniei de fund a parcelelor de pe frontul estic al străzii până la gospodăria 76, de aici de-a lungul liniilor de fund ale gospodăriilor de pe strada Mihai Viteazul; zona cuprinde și cimitirul evanghelic și cel ortodox, ca și ulița bisericii românești și continuă pe linia de fund a parcelelor gospodăriilor de pe strada Morii până la gospodăria 966, de aici continuă până în dreptul gospodăriei 924 până la podul de pe canalul morii, apoi de-a lungul canalului până în dreptul gospodăriei 701, închizându-se pe linia de demarcație între gospodăriile 701/700.

Lista construcțiilor cu valoare de monument cuprinse în zona propusă a avea valoare de monument istoric (zona protejată): 1-11, 13-15, 17-21, 27, 28, 32-69, 71, 72, 74-76, 78-86, 89, 92-94, 96, 99-105, 108-113, 118-124, 126-133, 165-168, 171, 172, 174, 175, 177, 178, 180, 181, 183-186, 188-192, 196, 202, 204-206, 272, 274, 283-290, 295, 296, 298-302, 304-310, 314, 315, 317, 324-327, 330, 333, 341, 342, 344, 349, 352, 355, 356, 364, 460-464, 477, 481-483, 486, 487,

495-497, 500-507, 510-514, 522, 524-526, 530, 531, 543, 546-552, 559, 563, 564, 565B-572, 574-578, 582-585, 589-594, 597, 600, 601, 603, 606-608, 702-710, 852-854, 856, 857, 859, 861, 864, 866, 867, 869, 870, 872, 873, 875-878, 880, 881, 883-893, 895, 905, 906, 909-911, 924, 966, 970-973, 975, 976, 977A, 979, 981-984, 987-998, 1001-1005, 1007-1010, 1012, 1014, 1015, 1017, 1019, 1021-1025, 1042, 1226, 1228, 1231, 1233, 1234, 1259, 1267, 1288-1295, 1300, 1304, 1306, 1307, 1309, 1310.

ADRIANA STROE
AURELIAN STROE

(Prejmer - Tartlau. Fișă de localitate)

ANEXE

I. Corespondența străzilor (ulițelor) menționate în articol

- Brașovului (și denumire actuală) are trei porțiuni: Steinreg
- situată între Piață și strada Morii, Göllnergasse - situată între strada Morii și strada Pajiștei și Krönergasse - situată între Piață și ieșirea spre Brașov.
- Broaștei (și denumire actuală) - Krotenack; cuprinde în zona cartierului țigănesc ulița Țigăniei - Beim Zigeuner
- Cenușii (și denumire actuală) - Äschergasse
- "Cracul Izmenelor" - Gatschenfoislek (Hosenbein) - porțiunea bifurcată din nordul străzii Noi
- Grindul Morii Mare - zona actualelor străzi Uzinei și Teiului
- Grindul Morii Mic - actualele străzi Canalului și Pescăriei
- (Das) Grün - în prelungirea actualei străzi Cetății (vezi nota 26)
- Izvoarelor (denumire actuală) - Beim Leichbrunnen sau Zinzgasse (- gässchen)
- Lungă (și denumire actuală) - Langgasse
- Mihai Viteazul (denumire actuală) - ulița Românilor - Beim XX Rumanen
- Morii (și denumire actuală) - Mühlgasse
- Nouă (și denumire actuală) - Neugasse
- Pajiștei - este și ulița bisericii românești
- Pompierilor (denumire actuală) - Schulwinkel
- Stephan Ludwig Roth (și denumire actuală) - Pharrergässchen

II. Numărul poștal al obiectelor menționate în articol (vezi hartă)

- Biserica evanghelică și cetatea țărănească - 2
- Fabrica de spirt și drojdie bere Neustädter - 895
- Fabrica de brânzeturi și lăptărie Dermitschek - 1309
- Școala evanghelică - 8-10
- Gimnaziul evanghelic (actual Primărie) - 565B
- Școala de stat - 1
- Biserica ortodoxă (în construcție) - 3
- (vechea) Primărie - 889
- Remiza de pompieri - 17
- Casa predicatorului - 5
- Casa parohială evanghelică - 6
- Casa îngrijitorului casei parohiale evanghelice - 7
- Baia publică - 1310
- Strandul - în spatele casei 1307
- Cimitirul evanghelic - D - 1405
- Hanul - 495
- Magazinul de unelte agricole și produse petroliere - 64
- Cazarma - 133
- Moara și microhidrocentrala - 852
- Abatorul - 710
- Biserica ortodoxă - 1043
- Școala confesională românească - 1044

Harta localității pe care sunt marcate, ca rezultat al inventarianei, clădirile și gospodăriile pentru care au fost întocmite fișe de evidență, cartierele și zona propusă a avea valoare de monument istoric (zona protejată).

⁴⁷ Selecția obiectelor (de inventariat) a fost efectuată, la 10 iulie 1995, de către dr. Matthias Kitschenberg de la Rheinisches Amt für Denkmalfpflege (Oficiul renan de monumente) (Abtei Brauweiler, lângă Köln), secondat de autori. Inventarierea a fost efectuată de autori, între 15 iulie și 1 august.

